

LACKÓ MIKLÓS

Vázlat a szélsőjobboldali mozgalmak társadalmi háttéréről Magyarországon az 1930-as években

A „bethleni konszolidáció” bukása egyben megrendülése volt annak az uralmi rendszernek is, amelyet — a kapitalista világgazdaság és a versaillesi békerendszer átmeneti stabilitásának viszonyai között — a magyar nagytőkés-nagybirtokos osztályok az 1920-as évek elején kialakítottak. E rendszer egyik jellemzője: részben feudális eredetű, részben liberális burzsoá uralmi formák összekapcsolása és kiegészítése az ellenforradalom „korszerű” fasiszta kormányzási formáival. Az 1929—33-as gazdasági világválság szétrombolta, vagy meggingatta a „bethleni konszolidáció” nemzetközi és hazai tartópilléreit. Ebből a helyzetből — Közép- és Kelet-Európa sok más országának uralkodó osztályaihoz hasonlóan — a magyar nagytőkés-nagybirtokos osztályok is a régi, liberális uralmi eszközök még erőteljesebb visszaszorításával, s a fasiszta diktatúra elemeinek erősítésével keresték a kiutat.

Ez a tendencia mulhatatlanul újra a politikai színpad előterébe vetette a magyar reakciónak azt a szélső jobbszárnyát, amely alig egy évtizeddel azelőtt a „szegedi gondolat” és a fehérterror élharcosa volt, amelyet a bethleni kormányzás mint nélkülözhetetlen elemet az ellenforradalom rendszerébe beépített, magával kibékített, de egyben önálló törekvéseit vissza is szorította. Amikor — a válság hatására — a társadalmi és politikai élet felszíni nyugalma felborult, a forradalmi munkásmozgalom fellendült, amikor megszűnt a falu mozdulatlansága, s a városi kispolgárság lába alatt megmozdult a többé-kevésbé nyugodtnak vélt talaj; amikor a „középosztály” alsó rétegei maguk is saját bőrükön kezdték tapasztalni a válság hatását s azt, hogy a felülvívők támogatására aligha számíthatnak, a magyar reakciónak ez a szélső jobbszárnya újra „felfedezte”, hogy „meg kell menteni a hazát”, s hogy e mentési munkálatokat csak ő képes elvégezni. S most is, mint 1919—20-ban, a haza „megmentését” — vagyis a nagytőkés-földesúri rendszer stabilizálását — egybekapcsolták a saját gazdasági és politikai céljaik érvényesítésére irányuló önálló törekvéseikkel.

A magyar reakciónak ez a szélső jobbszárnya az 1930-as években osztályszempontból nagyjából három rétegből állott. Egyik rétegét a földesúri osztálynak jórészt azok az elemei alkották, akiket a korabeli statisztika a „középbirtokos” kategóriába sorolt. Közéjük számítható az „úri” birtokosok nagy része a 100 holdasoktól az 1000 holdasokig; a trianoni határrendezés által földjüktől, vagy annak nagyobb részétől megfosztott régi nagybirtokosok; de az arisztokrácia mindazon csoportja is, amely a trianoni határrendezés vagy a mezőgazdaság krónikus válsága következtében elszegényedett. A gazdasági világválság a gazdasági élet minden területét súlyosan érintette Magyarországon is, de a legérzékenyebben a mezőgazdaságot sújtotta, az uralkodó osztályokon belül pedig éppen a földbirtokosság itt említett rétegeit. A földesúri osztály-

nak ezek, az arisztokrácia és a mammut-birtokosok alatt elhelyezkedő csoportjai nem voltak szoros kapcsolatban a magyarországi finánciókével, sőt, a „zsidó” bankiókével mint hitelezővel, a tőkés bérlőkkel mint konkurrensokkal álltak szemben. A területi revíziótól elvesztett földbirtokaik visszaszerzését vagy birtokaik növelését remélték; gazdasági pozícióik megszilárdítását az államtól, hathatós állami intézkedésektől, az állam gazdasági irányító szerepének növelésétől várták; a háború és a háborúra való készülés számukra mezőgazdasági konjunktúrával kecsegtetett; s végül: sürgető érdekük volt a fasiszta államokkal — elsősorban a fasiszta uralom alá került és agresszív háborúra készülő Németországgal — való gazdasági kapcsolatok erősítése. Ezek a — csupán vázlatosan érintett — gazdasági és politikai törekvések a magyar földbirtokos osztály egészének a törekvései voltak, de különösen agresszívan és sürgetően jelentkeztek a földbirtokosság fentebb említett rétegeinél, amelyek a finánciókével való kapcsolatokból ki voltak zárva s amelyek politikai súlyát a bethleni rendszer bizonyos mértékig háttérbe szorította.

A magyar reakció szélső jobbszárnyának másik bázisát a 20-as években gazdaságilag még igen gyenge, de a 30-as években növekvő erejű „keresztény” ipari és kereskedelmi burzsoázia alkotta. A magyar burzsoáziának ezek az új, fiatalabb, a régi hazai finánciókének alárendelt, a monarchiai múltban nemigen gyökerező, nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal kevésbé rendelkező elemei sok szempontból a fentebb említett földbirtokos csoportokhoz hasonló törekvésekkel voltak eltelve. Gyengeségük folytán az „agrár”-földesúri érdekeket még nem érezték zavarónak a maguk számára; gazdasági megerősödésüket és térhódításukat ugyancsak nagyobb állami támogatással, a „keresztény” tőke állami védelmével és fejlesztésével, a „zsidó” nagy- és középburzsoázia visszaszorításával, kiadós hadimegrendelésekkel stb. akarták megvalósítani.

A reakciós szélső jobboldal harmadik — és társadalmi-politikai szempontból legjelentősebb — bázisának, s egyben a szélső jobboldal fő reprezentánsának az úgynevezett „keresztény magyar középosztály” katonatiszti-hivatalnoki rétegei tekinthetők. Ez a réteg, annak ellenére, hogy a „bethleni konszolidáció” 1919–20-as „önálló” törekvéseit visszaszorította, fontos szerepet játszott a magyarországi ellenforradalom bethleni rendszerében is. Ő alkotta a kormánypárt, általában a jobboldali pártok politikusainak s a parlament alsóházi tagjainak jelentős részét. Kiemelkedő szerepe volt a 20-as évek különféle „titkos” katonai-politikai szervezeteiben, amelyek a politikai életre nem egyszer elhatározó befolyást gyakoroltak. De ami még fontosabb: döntő súlya volt az államhatalom szerveiben, a vezérkarban és a hadsereg tisztikarában, a csendőrségben és a rendőrségben, az állam egész végrehajtó apparátusában. E réteget mind gazdasági, mind politikai érdekei a szélső reakciós irányzatok első számú élharcosává tették. A változott viszonyok között most is valami hasonlóról volt szó, mint az 1919-es forradalom bukása után: a dzsentri, katonatiszti, államhivatalnoki réteg egyedül a szélső jobboldali politika felülkerekedésétől remélhetett nagyobb befolyást, egyedül ettől várhatta, hogy „úri” végrehajtóból a bankióke és az arisztokrácia egyenrangú társává emelkedjék.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a 30-as évek „középosztálya”, amelynek egyes rétegeiről itt szó van, összetételében lényegesen különbözött már a 20-as évek elejének „középosztályától”. Bár hangadó, ideológiailag legbefolyásosabb részét továbbra is a régi dzsentri utódai alkották, — a háború és a forradalmak óta számottevően „felhígult”: kisebb részben a városi kispolgárság, nagyobb

részben a falu módos-, esetenként középparaszti rétegeinek fiaiából. Ez a „felhígulás” azt eredményezte, hogy a dzsentri, illetve utódainak a társadalmi kapcsolatai megerősödtek az „alsóbb” néposztályokkal, anélkül, hogy ez az egész réteg társadalmi-politikai beállítottságán pozitív irányban változtatott volna; ellenkezőleg, a dzsentri az „alulról” jöttek túlnyomó többségét a saját szélső reakciós arculatához idomította.

Változásokon ment át ez a réteg társadalmi elhelyezkedés tekintetében is. Bár az államapparátus létszáma, s különösen az erőszakszervezetek tagjainak a száma jelentősen emelkedett, e dzsentri-dzsentroid elemek egyre inkább arra kényszerültek, hogy az állami szolgálat mellett más — hivatásos politikusi, ipari, kereskedelmi és értelmiségi — pályák felé orientálódjanak. Mindennek következtében kapcsolataik — a földbirtokos osztállyal eredetük óta fennálló, hagyományos kapcsolatok mellett — már sokkal szélesebb körre terjedtek ki, mint az első világháború előtti, vagy a háborút közvetlenül követő években.

Ez a katonatiszti, hivatalnoki, politikusi réteg, amely tehát nemcsak az 1919 előtti földbirtokos osztály újabb lesüllyedt csoportjaival bővült, hanem az „alulról jöttek” meglehetősen nagyszámú rétegeivel is; amelyet most már ezer szál kötött össze a földbirtokos osztályon túl a középburzsoázia újonnan felnövekvő elemeivel, valamint az értelmiség és a falusi és városi kispolgárság jelentős csoportjaival, — a 30-as évek elején nemcsak arra döbönt rá, hogy a válság felborulással fenyegeti Magyarországon a tőkés-földesúri rendszer egészét, benne a saját helyzetét, hanem arra is, hogy rohamosan nő értéke a finánc-tőkés-arisztokrata uralkodó körök szemében. A gazdasági és politikai hatalom fő pilléreit kézbentartó finánc-tőkés-nagybirtokos köröknek növekvő szükségük volt e szélső jobboldal támogatására. A válság felszínre hozta a társadalom kiáltó ellentmondásait, mindenekelőtt az agrárproletariátus és az ipari munkásság tarthatatlan helyzetét. Az osztályharc kiéleződése arra ösztönözte őket, hogy még fokozottabban támaszkodjanak a hadseregre, csendőrségre, az állam végrehajtó és terror-apparátusára. Megrendült tömegbázisuk újjászervezése érdekében ugyancsak erre — a kispolgársággal, értelmiséggel, általában a közélettel szorosabb kapcsolatban álló — szélső jobboldalra kellett támaszkodniuk. Hasonló irányban hatott nem sokkal később a nemzetközi viszonyok eltolódása, a fasiszta hatalmak, elsősorban Németország aktivizálódása, amely napirendre tűzte a területi revízió közeli megvalósításának a lehetőségét, ezzel párhuzamosan a hadseregfejlesztés, a háborús készülődés szükségességét. Végül: a szélső jobboldal szerepét, súlyát növelték — a fenti célkitűzésekkel szoros összefüggésben — jelentős gazdaságpolitikai követelmények is: a válságból való kilábolás, a mezőgazdaság helyzetének valamiféle konszolidálása, a külkereskedelmi kapcsolatok újjászervezése, később a hadseregfejlesztés és a hadigazdálkodásra való áttérés, mind az állam gazdasági irányító szerepének, az állammonopolista tendenciák növekedésének irányában hatottak. Magyarországon azonban, ahol az államgépezetet a „történelmi” vagy ahhoz hasonló osztály tartotta a kezében, ahol a finánc-tőke közvetlen képviselői, nem utolsósorban „zsidó” mivoltuk miatt, az államhatalom és apparátus irányító posztjait nemigen ragadhatták magukhoz, — az állammonopolista tendenciák elkerülhetetlenül úgy jelentkeztek, hogy az államhatalom politikai és adminisztratív gépezetét kézbentartók igyekeztek behatolni a finánc-tőke gazdasági fellegráiba. Az állammonopolista tendenciák tehát nemcsak e szélső jobboldali rétegek súlyának növekedésével, hanem önálló gazdasági törekvéseivel is egy irányban hatottak.

Az eddig felrajzolt kép a 30-as évek magyarországi fasizmusának egy igen fontos vonására is fényt vet: egyfelől a fináncsökés és arisztokrata-nagybirtokos rétegek, másfelől a fentebb jellemzett katonatiszti, bürokrata, földbirtokos és burzsoá rétegek között nemcsak a fő célkitűzések, hanem a politikai rendszer és uralmi formák tekintetében is csak mennyiségi, fokozati különbségek álltak fenn, jóllehet e különbségek fontosak, s nélkülük a 30-as évek magyarországi fasizmusának jellege és mechanizmusa nem érthető meg. A fasizálás tendenciája — sokkal fokozottabban, mint a 20-as években — végigvonul az uralkodó osztályok egészének a politikáján; az uralkodó osztályok rétegei között alapjában a fasizálás mértéke és üteme, valamint a kialakítandó formák tekintetében volt különbség és ellentét.

Továbbá: ezek a katonatiszti, államhivatalnoki stb. rétegek — a magyar történelmi múltba mélyen visszanyúló — sajátos „közbülső” helyet foglaltak el; felső csoportjaik a legszorosabb kapcsolatban álltak a fináncsökés és nagybirtokos körökkel, alsó — a legfőbb hatalmasságoktól távolabb álló — csoportjaik viszont a kispolgárság és az értelmiség széles rétegeivel érintkeztek. Minél alantabb állt valamelyik csoport az uralkodó osztályok ranglétráján, annál nagyobb érdeke fűződött a minél teljesebb „rendszerváltozáshoz”, a fennálló uralmi formák minél „radikálisabb” fasiszta átalakításához. Ilyen módon az uralkodó osztályok jobb- és szélsőjobboldali csoportjainak sajátos — a fasizálás különböző ütemét és fokozatait képviselő — hierarchiája állt elő. A hierarchia két szélső pólusán elhelyezkedők a meglévő uralmi formák fasiszta irányú átalakítása tekintetében meglehetősen éles harcot folytattak egymás ellen, ugyanakkor azonban a közbülső árnyalatok révén politikailag és személyileg is szorosan össze voltak fűzve egymással.

Mély hatást gyakorolt a magyarországi uralkodó osztályok helyzetére, kül- és belpolitikai magatartására a náci-fasizmus győzelme Németországban. Ez a hatás nem egyszerűen egy közelfekvő, majd szomszédos nagyhatalom elkerülhetetlen befolyása volt a kis Magyarországra, — ahogyan azt a magyarországi reakció különböző képviselői 1945 után el akarták hitetni a nemzetközi közvéleménnyel. Nem: mélyreható egyezésekről volt itt szó. Ha a Hitler-fasizmus győzelmét nem is, de aktivizálódását már a magyar uralkodó osztályok nagyrésze úgy üdvözölte, mint az európai ellenforradalom új bástyáját, mint a magyar imperialista hódító törekvések támaszát, s egyben mint olyan rendszert is, amelynek módszerei többé vagy kevésbé követendő példát jelentenek saját ellenforradalmi rendszerük fenntartására.

Az uralkodó osztályok — fentebb elemzett — két csoportja között azonban a német fasizmushoz való viszony tekintetében is számottevő különbségek és ellentétek álltak fenn. A fináncsökés-arisztokrata körök külpolitikailag olyan szövetséget akartak Németországgal, amely biztosítja Magyarország felsorakozását az ellenforradalmi „új” Európa élvonalába s biztosítja a magyar hódító törekvések megvalósulását, anélkül, hogy ez a szövetség a magyar hatalmi önállóság elvesztésével és a nyugati hatalmakhoz fűződő kapcsolatok teljes feladásával járna együtt. A fináncsökés-arisztokrata körök követendő példának tekintették a német fasizmus uralmi módszereinek, ideológiájának egyes elemeit is (az állam erőteljesebb beavatkozása a gazdasági és társadalmi életbe, a fináncsökés és a nagybirtok, a hadsereg és a hadigazdálkodás érdekében; a terror további fokozása a munkásmozgalom és a néptömegek ellen, s ennek összekapcsolása bizonyos szűkresabott állami „szociálpolitikával”, illetve szociális ígéretekkel; ideológiai téren a „tekintélyi elv” fokozottabb

érvényesítése, a militarista közszellem erősítése stb.) — anélkül, hogy át akarták volna venni a német fasizmus uralmi módszereinek és ideológiájának az egészét. Mindenekelőtt attól viszolyogtak — alább még kitérünk arra, milyen okokból —, hogy a hatalmat egy fasiszta tömegpárt kezébe adják.

Az uralkodó osztályok katonatiszti, földesúri, burzsoá szárnya viszont a német fasizmusban nemcsak az ellenforradalom legkorszerűbb formáját s a külpolitikai szövetségest látta, hanem saját „külön” törekvéseinek új nagy támaszát is. Az agresszív militarizmus; az állam és apparátusának teljhatalma; gazdasági pozíciók szerzése; az állam gazdasági szerepének növelése, a szélsőséges antiszemitizmusban kifejeződő minél teljesebb „órségváltás”, a „keresztény nemzeti tőke” erősítése, a zsidók földbirtokainak elkobozása, „új” közép-birtokosság teremtése stb. jegyében, — mindezen törekvéseiben a magyar uralkodó osztályok e csoportja természetes politikai és ideológiai támaszának tekintette a német fasizmust. Ez a szélső jobbszárny amellet tudatában volt annak is, hogy a „haza megmentésének és felvirágoztatásának” általa képviselt módját (vagyis a nagytőkés-nagybirtokos rend egésznek biztosításával egyidejűleg saját rétegeirdekeinek az érvényesítését) el kell fogadtatnia az uralkodó osztályok egészével. Be kellett bizonyítania, hogy egyedül ő alkalmas a „haza megmentőjének” szerepére, ezért új nagy sikereket kell felmutatnia a munkás- és népmozgalmak leverésében és leszerelésében; másrészt meg kellett mutatnia a felül levőknek, hogy a tömegek őt követik, hogy vele, mint nagy befolyású társadalmi erővel ebben az értelemben is számolni kell. E kettős feladat megkövetelte, saját társadalmi helyzetük pedig megkönnyítette, hogy a finánc-tőkés-nagybirtokos köröknél merészebben nyúljanak a szociális demagógia új, a német fasizmus által meghonosított módszereihez. Őket a német fasizmus álforradalmi arculata ebből a szempontból kevésbé riasztotta. Ellenkezőleg: a náci ideológia szociális demagógiájából fegyvert kovácsoltak saját maguk számára, bár egyben e szociális demagógiát erőteljesen enyhítették, lefékeztek, vagyis saját „úri” arculatukhoz idomították.

Ezen a talajon a 30-as évek elejétől kezdve sajátos szélsőjobbdali „reformerek”, „újítók”, társadalmi apostolok, általuk alakított mozgalmak és pártocskák jelennek meg a politikai élet színterén. Túlnyomó többségük a magyar uralkodó osztályok dzsentri, katonatiszti, bürokrata, földesúri és deklasszált arisztokrata köreiből támad fel. Azoknak a rétegeknek a képviselői jelentkeznek most sajátos módon társadalmi-szociális „reformerekként”, amelyekkel Magyarországon a haladó közvélemény már évtizedek óta az antiszociális gondolkodást, az „úri” felelőtlenséget, a műveletlenséget, partikularizmust, a kard és a bikacsök uralmát és a párbajszájhósködést azonosította.

„Reform”-programjaik sokféle árnyalatot ölelnek fel; a köztük levő különbségek abból adódnak, hogy képviselőik mennyire közel vagy távol állnak az állam legfőbb gazdasági és politikai hatalmasságaitól. Ettől függ javaslataik és követeléseik, tervezett módszereik enyhébb vagy radikálisabb jellege. Ezek a programok alap gondolataikban teljesen megegyeznek egymással: tartalmuk nem más, mint a régi, 19-es fajvédő programok kisebb-nagyobb mértékű „korszerűsítése” az olasz és különösen a német fasizmus politikai és ideológiai elemeivel. Szélsőséges revizionizmus és kardesörtetés; véres antiszemitizmus, melyet most már a fasiszta fajelmélettel is alátámasztanak; az 1920—21-ben „utattévesztett”, „nemzeti megújulás” helyett zsidó-nagytőkés és konzervatív-arisztokrata uralomba torkolló ellenforradalom dicsőítése s a 19-es alapra való visszatérés követelése; a 20-as évek „liberalizmusának” s — a programok

szerint — vele egy töről fakadó zsidó-szocialista-kommunista szellemiségnek a kiirtására való felhívás; követelések a „zsidó” bank-, nagy- és kereskedelmi tőke „közérdekű” megrendszabályozására, a magyar középosztály és hivatalnoki kar gazdasági védelmére; s különböző szociális ígéretek a kispolgárság felemelésére. Érdeemes megemlíteni a programok két jellegzetes vonását. Az egyik az „agrár” elem viszonylag nagy szerepe bennük: az agrárérdekek hangsúlyozása, valamiféle földreform követelése, középpontjában a zsidóbirtokok elvételével. Ez az erőteljes „agrár” bélyeg részben a dzsentri-földbirtokos érdekekben, részben abban gyökerezik, hogy a 30-as évek Magyarországon — az agrárproblémák minden oldalú kiéleződése közepette — a földkérdés valamilyen felvetése nélkül nem lehetett semmiféle programot adni. A másik közös és jellemző vonás az, hogy lényegében egyetlen ilyen program sem tartalmaz, még távoli ígéretek formájában sem, javaslatokat a munkásosztályra vonatkozóan; a programgyártók az ipari proletariátust kimondva-kimondatlanul a szociáldemokrata és kommunista marxizmus „rabjának” tekintik, s még kísérletet sem tesznek arra, hogy a proletariátust bevonják szociális demagógiájuk körébe.

Ezek a szélső jobboldali, a totális fasiszmus bevezetésére irányuló „ellenzéki” irányzatok és mozgalmak a 30-as évek közepéig számottevő jelentőségre nem tesznek szert. A szélső jobboldal fő bázisát alkotó rétegek ekkor még szinte teljes egészükben a kormánypárt oldalán állnak, s annak jobbszárnyát vallják politikai képviselőiknek. Ez a jobbszárny ugyanaból a társadalmi talajból táplálkozik, képviselőit alapjában ugyanazok a törekvések és eszmék fűtik, mint a magukat ellenzékiné hirdető, s egyre gyakrabban „nemzeti szocialistának” valló csoportokat és pártokat. Ebből a rétegből jön Gömbös Gyula, s miniszterelnökké való kinevezésével egy ideig a szélsőjobboldali irányzat kormányprogrammá válik; a szélsőjobboldal abban reménykedik, hogy ezzel teljes győzelmét alapozta meg. S valóban, az a tény, hogy a gazdasági válság mélypontján Gömbös a miniszterelnöki kinevezést megkapja, a finánciókés-nagybirtokos körök szélsőjobboldali fordulatát bizonyítja. Gömbös azt tervezi, hogy totális rendszer bevezetésével, a középosztályra és részben a kispolgárságra támaszkodó fasiszta tömegmozgalom szervezésével, a munkásmozgalom legális szervezeteinek megsemmisítésével, nagy hangon meghirdetett „reform”-programmal, a kispolgárság felé is szóló szociális demagógiával s részben új külpolitikai orientációval megszilárdítja a kormányzati válságba hullott rendszert, s egyben elvezeti céljukhoz a szélső jobboldal fő bázisát alkotó rétegeket is. Nagyszabású személycserék kezdődnek a szélsőjobboldal javára, s Gömbös programja még nagyobb szabású őrsegváltással kecsegtet. De Gömbös terve részben kudarcot vall. Kiderül, hogy a munkásosztály és a munkásmozgalom nincs annyira szétverve, hogy belenyugodjék teljes megsemmisítésébe. A gazdasági válság túljut a mélypontján. A finánciókés-nagybirtokos rétegek Gömböst már menetközben arra kényszerítik, hogy lemondjon a teljes gazdasági és politikai „őrsegváltásról”, hogy csökkentse a kispolgárság felé szóló szociális demagógiát, hogy feladja új fasiszta tömegmozgalom létrehozására irányuló terveit, s nem utolsósorban, hogy lefekezze a magyar külpolitika egyoldalú, német — olasz orientációnak való alárendelését. A munkásosztály tudatos rétegei ellenállnak. A kispolgárság Gömböshöz fordult rétegei visszahúzódnak. A dzsentri-dzsentroid katonatiszti, földesúri, újbурzsoá szélsőjobboldal pedig maga is egyre csalódottabb; Gömbös programjának menetközbeni „enyhülése”, majd bukása újra eltorlaszolja az utat gyors előretörése előtt. Ahogy e szélsőjobboldal képviselői később kifejezték: Gömbös első nagy fasisz-

ta kísérlete nem sikerült, mert engedett antiszemitizmusából, s mert nem hajtotta végre „szociális” programját.

De Gömbös kísérlete részben sikerült: a szélsőjobbdali, totális fasizmusra törő erők nagy gyarapodását, pozícióik és önbizalmuk megerősödését eredményezte. A szélsőjobbdal követeléseit ettől kezdve nélkülözhetetlen elemei a mindenkori kormányok programjainak.

Mindezek alapján érthető, hogy a szélsőjobbdali, fasiszta mozgalmak miért csak a gömbösi kísérlet félsikere s Gömbös bukása után öltenek fel határozottabb ellenzéki arculatot s kezdenek nagyobb aktivitásba a politikai élet színterén. Annál is inkább, mert a belpolitikai tényezők mellett, erre az időre — a 30-as évek közepére — érnek meg a szélsőjobbdal önbizalmát (és tényleges erejét is) felfokozó nemzetközi feltételek: a fasiszta Olaszország a nyílt agresszió útjára lép; a német fasizmus pedig, miután „berendezkedett”, nagy erővel fog hozzá agresszív terveinek külpolitikai és ideológiai előkészítéséhez. De a német fasizmus hatása csak azért lehet olyan elementáris Magyarországon, mert — az uralkodó osztályok egészének erősödő német orientációja mellett és azon túl — van egy nagybefolyású réteg az uralkodó osztályokon belül, amely hordozója és hangadója a szélső-fasiszta törekvéseknek.

Ekkor, a 30-as évek közepére, alakul ki tehát a fasiszta tömegmozgalom egyik — Magyarországon nélkülözhetetlen — eleme: a fennálló uralmi formákkal szemben ellenzékké vonuló „középosztályi”, katonatiszti, földbirtokos és újbuzszoá rétegek mozgalma. Ez az ellenzékkiség a politikai élet síkján sokféle árnyalatban realizálódik: a legfelsőbb hatalmasságokhoz közelebb állók részéről a kormánypárt jobbszárnyának erősítésében s e jobbszárny szélsőséges követeléseinek fokozódásában; a finánciókés-arisztokrata köröktől távolabb — s a társadalmi ranglétrán nagyrészt alantabb — állók részéről pedig a fasiszta, „nemzeti szocialista” pártokhoz való közeledésben jut kifejezésre. Ebből a szempontból nagyon jellemző, hogy még a későbbi nyilas-fasiszta tömegpárt vezetői is Gömbös „kudarcától”, illetve bukásától származtatják mozgalmuk ellenzéki elkülönülését. Szálasi 1935-ben, amikor még csak egy kis illegális katonatiszti csoport élén áll, kijelenti, hogy híve Gömbös reform-programjának, s ellenzékké csak akkor megy, ha e programot nem hajtják végre. HubayKálmán — saját vallomása szerint — akkor fordul a szélsőjobbdali pártok felé, amikor Gömbös bukása (ill. halála) után őt — Gömbös sok más hívével együtt — pozíciójából (két kormánylap felelős szerkesztéséből) kibuktatják.

*

Ahhoz azonban, hogy választ kapjunk a kérdésre: mely okok játszottak közre abban, hogy a szélsőjobbdali fasiszta mozgalmak a 30-as évek második felében oly nagy mértékben megerősödtek Magyarországon, — nem elegendő felvázolni az uralkodó osztályok egészének fasizáló törekvéseit, a német fasizmus erősödő befolyását, a dsntri katonatiszti, földbirtokos és újbuzszoá rétegek megnövekedett súlyát és szerepét, valamint ez utóbbiak fokozódó szélsőjobbdali „ellenzékkiségét”. A fasiszta pártok tömegmozgalommá válása elkerülhetetlenül felveti a kispolgárság problémáját. Ő adja Magyarországon is a fasiszta mozgalom tömegerejét és követeléseivel, szociális arculatával erőteljesen rányomja bélyegét a fasiszta tömegmozgalomra. A kispolgárság szerepének, politikai magatartásának az elemzéséhez azonban mindenképp a másik alapvető osztály és társadalmi erő: a munkásosztály állapotát kell szemügyre venni.

Ez az állapot a 30-as években, s különösen az évtized második felében nagyon lehangoló. A munkásosztály az 1919-ben elszenvedett csapást az ellenforradalom egész ideje alatt nem heverte ki. Mégis, a 20-as években a munkásmozgalom még komoly erőről tesz tanúbizonyságot. Az 1922-es választáson — a hallatlanul szűk választójog s a rendőri terror ellenére — a szociáldemokrata párt Budapesten a szavazatok közel 40, Pestkörnyéken 56%-át kapja. 1923-ban Szabó Dezső, aki ebben az időben a fasiszta jellegű kispolgári radikalizmus megszólaltatója, még arról ír, hogy a szocializmus és az ipari munkásság elválaszthatatlanok egymástól, s arra tesz javaslatot, hogy a szociáldemokrácia váljék „nemzetivé”. A 20-as évek közepén a szétvert és halálra üldözött kommunista mozgalom is erőre kap, van ereje ahhoz, hogy komoly befolyású, forradalmi szellemű legális munkáspártot hozzon létre. A válság alatt egy-egy pillanatra mintha a régi forradalmas Budapest születne újjá: József Attila, az 1930 szeptemberi nagy tüntetéséről írva, 1919-re emlékezik: „Ősz anyó kerek tükröt vágott, — mit láttok benne proletárok?”

A 30-as évek közepére azonban beérik az ellenforradalom vetése: a véres terror és a lassú fojtogatás együttes eszközeivel mért sorozatos csapások alatt a munkásmozgalom egyre szűkebb térre szorul. Az ellenforradalmi rendszer fizikai, politikai és ideológiai terrorjának legnagyobb súlyát a kommunista párt viseli. Egyszerre kell küzdenie az 1919-es csapás kiheveréséért, folyamatos fennmaradásáért, s azért is, hogy kiláboljon — 1919-be visszanyúló — szektás gyermekbetegségeiből. Küzdelme nemcsak hősiesség, hanem az egész korszakon át a munkásság és a haladó erők legtudatosabb elemeinek vonzási központja. De ezek az erők — bár a párt politikai súlya mindig meghaladja szervezeti erejét és közvetlen befolyását — igen szűkkörűek; a munkásmozgalom hanyatló állapotát a 30-as években nem, vagy alig képesek ellensúlyozni. A jobboldali szociáldemokrata vezetők tevékeny részesei, a szociáldemokrácia pedig maga is szenvedő alanya ennek a hanyatlásnak. A Gömbös-korszak terrorja és ideológiai nyomása alatt a munkásosztály újabb és újabb pozícióit kénytelen feladni; a jobboldali vezetők a totális fasizmusra törő szélsőjobboldal elleni aktív harc helyett egyre inkább a „mérsékelt” finánc-tőkés-arisztokrata uralkodó körök „védőszárnyai” mögé helyezkednek. A bethleni korszak véres terrorral párosított liberalizmusa a munkásmozgalom fejlődéséhez nem adott valóban demokratikus talajt; de arra alkalmas volt, hogy a formális polgári demokráciából még jobban kiábrándítsa a tömegeket. A jobboldali szociáldemokrácia erőtlen polgári-kispolgári demokratizmusa, amely a nemzeti kérdésben nem mutat reális kiutat és elhanyagolja a magyar társadalom legégetőbb társadalmi problémáját, a földkérdést, — a náci fasizmus s a magyar jobb- és szélsőjobboldal nyomása és ideológiai fertőzése közepette — természetesen nem volt alkalmas arra, hogy széleskörűen tömörítse, felrázza a munkásosztály egyre inkább védekezésbe szoruló harckész erőit.

Közben magának az osztálynak az arculata, belső összetétele is jelentős változásokon megy keresztül. A 30-as évekre felnő az ipari munkásság új generációja, amely az ellenforradalom fojtó légkörében nevelkedett s jóval kevésbé ment át szocialista, baloldali hatásokon, mint a 19-es vagy a háború előtti nemzedék. A vas-gépipar hanyatlása és pangása, a textilipar fejlődése, a lassú, de mégis általános technikai haladás hatására csökken a munkásság szakképzett rétegeinek az aránya. E folyamat különösen meggyorsul a 30-as évek második felében. Nagymértékben megnő a tanulatlan és betanított — erősen falusi, agrárproletár eredetű — réteg a nagyüzemi munkásság körében; e széles, a

szociáldemokrácia számára szociális arculatát tekintve idegen, a kommunista párttól terrorral távoltartott munkástömeg túlnyomó része kívül kerül a munkásmozgalom hatókörén. Más jelentős munkásrétegeket — az ellenforradalom előtt a mozgalom élvonalába tartozó vasúti munkásságot, az állami üzemek munkásait — a kormányzat a terror, a gazdasági zsarolás és a morzsányi kedvezmények egyaránt megalázó eszközeivel készletti meghunyászkodásra. A mintegy 100 000 főnyi szervezett munkásság kitart, harcol, védekezik, zárt sorait a fasiszta tömegmozgalom 1938–39-es nagy fellángolása is alig tudja megtépázni, — de hangja egyre jobban elhal az elmaradott, politikailag iskolázatlan, vagy az ellenforradalom által megfélemlített széles tömegben.

A dolgozók más rétegeinek a helyzetét csak az eddig elmondottakkal összefüggésben elemezhetjük. A szocialista munkásmozgalom, amely a 30-as években az ipari proletariátus szervezetlen tömegeire is csak csökkenő mértékben tud hatást gyakorolni, amelynek kapcsolatai — és ez Magyarországon nagy súllyal esik latba — a falu dolgozó népével gyengék és az 1919-es hibák emlékével is terheltek, még kevésbé képes befolyása alá vonni az agrárproletariátus és a falusi és városi kispolgárság tömegeit.

Különösen súlyos további reakciós hatásokon megy keresztül a kispolgárság városi része. E kispolgárság és értelmiség zsidó rétegének a zöme, megfélemlítettségében, még tovább enged 1919–20-ban derékbetört demokratizmusából s a „kisebb rossz” elve alapján ugyancsak a nagytőkés-arisztokrata körök — enyhén szólva kétes értékű — védelme alá menekül; az egyre szélsőségesebb vallási és faji üldözés légkörében csak egy kis, bár kétségtelenül növekvő kisebbsége érzi inkább a munkásosztállyal való érdekazonosságot, mint a „sorsközösséget” a zsidó nagyburzsoáziával. A kispolgárság százezrei pedig, akiknek politikai-ideológiai arculatát már az első világháború előtti évtizedek súlyosan torzították, akik az 1918–19-es nagy forradalmi fellendülés idején egy időre a proletariátus mellé álltak, de a proletárdiktatúrából kiábrándultak, s a forradalom bukása után — a „népi-nemzeti megújítást” hirdető — fajvédő szélső jobboldal akkor még jórészt passzív bázisát alkották; akiket a 20-as évek második felének gazdasági konjunktúrája a nagytőkés-nagybirtokos rendszerrel átmenetileg kibékített, — a gazdasági válság által fekorbácsolt és lassan csituló talajon egyre védtelenebbül állnak a szélsőjobboldal erősödő politikai és ideológiai nyomása alatt. A munkásmozgalom, a haladó mozgalmak gyengék, nem érzik vonzási központnak a maguk számára. Egyre nagyobb rétegeik válnak áldozatává a szélsőjobboldal antiszemita, nacionalista, „antikapitalista”, az osztályellentétek megszüntetését és az osztályok gazdasági-társadalmi kiegyenlítését hirdető fasiszta demagógiájának; annál is inkább, mert úgy érzik: ezen az oldalon van — a német és olasz fasiszta nagyhatalmak támogatását is élvező — erő, s mert látják, hogy ez a fasiszta „radikalizmus” az uralkodó körök és az államhatalom komoly ellenállásába nem ütközik. A helyzet odáig jut el, hogy a 30-as évek közepétől még a szubjektive jószándékú paraszti-kispolgári-értelmiségi indítású reform-mozgalmak egy része is egy időre, vagy véglegesen — és így végzetesen — a fasiszta szélső jobboldal mozgalmához kapcsolódik.

A kispolgári tömegek szélső jobboldali keretek között végbemenő aktivitálódását az uralkodó osztályok meglehetősen ellentmondásosan és problematikusan szemlélik. A gazdasági és politikai hatalom fő bástyáit kézbentartó finánetőkés-nagybirtokos rétegek számára a kispolgárság reakciós mozgalma objektive szükséges: gát és védőfal egy igazi, forradalmi-ellenzéki tömegmozga-

lom ellen, s eszköz a szociáldemokrata és kispárti ellenzék folytonos rettegésben tartására. A másik oldalon viszont az „alsó néposztályok” szélső-reakciós aktivizálódása elkerülhetetlenül sok szociális feszítő erővel is telítődik. Különösen így van ez egy olyan társadalomban, mint a magyar, amelyet a legmélyebb osztály-ellentmondások feszítenek, ahol félproletár és kizsákmányolt milliók élnek — szoros kispárti kapcsolatokkal és tudattal — a kispárti alatti, s ahol a széles dolgozó tömegek el vannak zárva saját igazi, természetes politikai képviselőiktől. Ilyen körülmények között a politikai status quo-t őrző uralkodó körök számára — akik a dolgozók igazi politikai képviselőinek a megerősödését nem utolsósorban a szélső jobboldali fasiszta erőkkel akadályozzák — most már maga a fasiszta tömegmozgalom tűnik veszélyesnek; olyan mozgalomnak, amely nem levezeti, hanem táplálja a dolgozók ellenzékiességét. Ez az egyik — s az ellenforradalmi rendszer arculatához idomuló, antikommunista antifasizmus a másik — gyökere a „zöld bolsevizmus” legendájának.

De nem problémamentes ez a kispárti „radikalizmus” az uralkodó osztályok katonatiszti, földesúri és újbuzsoái rétegei, tehát azok számára sem, akik ezt a radikalizmust közvetlenül szélső-reakciós, torz utakra terelték és terelik, s akik saját törekvéseik támaszául, ütőkártyájául használják. Minden fasiszta tömegmozgalomnak van egy nagy belső ellentmondása, s győzelme nem utolsósorban attól függ, fenn tudja-e tartani ezt az ellentmondást a hatalom megszerzéséig: dolgozó tömegek elégedetlenségét kell megnyergelnie, a félvezetett tömegekre kell támaszkodnia s ugyanakkor be kell bizonyítania „szalonképességét”, sőt nélkülözhetetlenségét az uralkodó osztályok vagy legalábbis azok egy jelentős része előtt. (Ezt az ellentmondást „megoldani” csak a hatalomrajutás után tudják, úgy, hogy a „radikális” irányzatot megsemmisítik.) Ennek a kettősségnek a fenntartása Magyarországon a fasiszta mozgalom és a felső uralkodó körök között, valamint a mozgalmon belül különösképpen nehéz. Egyrészt azért, mert az uralkodó körök félnek még a reakciós tömegmozgalom komolyabb formáitól is; másrészt azért, mert a dzsentri-katonatiszti, földesúri, újbuzsoái szélsőjobboldal maga is túlságosan „úri” beállítottságú, túlságosan lenéző, gyanakvó és óvatos mindenféle tömegmozgalommal szemben. Az a tény tehát, hogy Magyarországon a fasiszta mozgalom — szemben pl. Olasz- vagy Németországgal — nem annyira kispárti indítású, hanem kezdetben mindenekelőtt az „úri” szélsőjobboldal mozgalma; hogy a később — az „úri” szélsőjobboldal és a kispárti reakciós mozgalomnak találkozásából — létrejövő fasiszta tömegmozgalom vezető gárdája túlnyomórészt ebből az „úri” rétegből (annak persze alsó csoportjaiból) kerül ki, mélyebbé teszi az ellentmondásokat a fasiszta mozgalomban általában jelentkező „megalkuvó” és „radikális” szárny között. Az „úri” vezető réteg folyton fluktuál; a belső vagy külső erőviszonyok pillanatnyi változásaitól függ, hogy „szalon”-fasisztából „radikális” népvezérré változzék és viszont; legnagyobb részük irtózik a szociális demagógia vagy a „hatalomátvitel” lésebb módszereitől; még a szokásosnál is gyakoribbak a hitehagyások és árulások; nem alakul ki a fasiszta tömegmozgalomnak egy valamelyest is stabil vezető gárdája; s a „radikális” irányzat csak a mozgalom mélyén, nagyrészt a vezetők háta mögött — és legtöbbször ellenükre — létezik.

*

E rövid vázlatban nincs mód a szélsőjobboldali, fasiszta mozgalmak történetének mégoly futólagos áttekintésére sem. Csak azoknak a legjellegzete-

sebb történeti mozzanatoknak a jelzésére szorítkozhatunk, amelyek a mozgalmak társadalmi bázisának problémáját érintik s egyben bepillantást engednek az 1935–40-es évek magyarországi fasizmusának sajátos mechanizmusába.

Mint már említettük, Magyarországon a „nemzeti szocialista” mozgalmak az 1935–36-os évekig nem jelentenek számottevő erőt. A 30-as évek első felében létrejött s egymástól hol elváló, hol egymással egyesülő vezérek, csoportok és pártok komolyabb befolyásra nem tesznek szert. Többségük a régi fajvédő csoportosulások „korszerűsített” változatai s egy-egy vidék „középosztályi” vagy elmaradott paraszti rétegei között fejt ki tevékenységét. Egyedül — az egyébként ugyancsak dzsentri-dzsentroid indítású — Böszörmény-féle „kaszás-kereszties” mozgalom vonja nagyobb számban átmenetileg hatása alá az alföldi nincstelen agrárproletárok legelesettebb, legelmaradottabb elemeit. Az 1935-ös választáson mindössze két „nemzeti szocialista” képviselő jut be a parlamentbe. Ebben az időben a szélső jobboldal előretörése a kormánypárton belüli jobbratolódásban s a képviselőház — egyébként a kormánypárt listáján megválasztott — szélsőjobboldali képviselőinek növekvő számában jut kifejezésre.

Szálasi Ferenc, nyugdíjaztatása után, ekkor indítja el egy szűk, főleg katonatisztekkel álló csoportra épülő mozgalmát, amely kezdetben nem sokban különbözik az ellenforradalmi Magyarországon már szinte hagyományos nacionalista-fajvédő „titkos” szervezkedésektől. A mozgalom — neve: a Nemzet Akaratának Pártja — Szálasi által kidolgozott „átmeneti” programja „isten, paraszt, polgár és katona” nevében fordul a közvéleményhez; első helyen a haza régi nagyságának helyreállítását, a trianoni szerződésből fakadó terhek, valamint a nem fasiszta államok irányában fennálló külföldi adósságok felmondását, továbbá a belföldi, főleg a gazda-adósságok állam által való elvállalását, a zsidó hitelélet kiirtását, „tisztá” magyar hitelélet megteremtését ígéri. Ezek azok a feltételek, amelyek birtokában — a program szerint — eredményes harcot lehet folytatni a Hungária Egyesült Földek (Nagy-Magyarország fogalmának a fasiszta „népi elv” által „korszerűsített” változata) „dicsősége, nagysága és boldogsága szolgálatában”. Ebben az időben már elkészült Szálasi „perspektivikus” programja is, amelyet népszavazással történő elfogadtatása után akar megvalósítani; zavaros elképzelések egy „iparral (de nem gyár-, hanem kis- és mezőgazdasági iparral) rendelkező parasztállamról”, amelyben a köz- és magánérdek fele-fele arányban érvényesül, ahol a nemzetvezető „intelligencia”, a „nemzettőkés” vállalkozó, a „nemzetfenntartó” munkás és a „nemzetvédő” katona mint „egyenrangú értéktényezők”, harmonikus együttműködésben élnek és dolgoznak. A perspektivikus programot a zsidóság teljes kiiktatásának s a magyar fajt őrző parasztság fölemelésének ígérete egészíti ki. A program teljesen általános, „nemzeti szocializmusa” hemzseg a keresztényi és reakciós-feudális, sőt patriarchális elemektől, tartózkodik bármiféle élesebb szociális demagógiától, s a hatalomrajutást is csak az államfő (Horthy) akaratából tudja elképzelni. A program egyetlen „előnye”: homályossága és zavarossága, amely bizonyos fokig lehetővé teszi ígéreteinek különböző szociális tartalmú értelmezését.

1936 kora őszen azonban Szálasi mozgalmában „fordulat” történik. Szálasi, miután a pomázi időközi választáson csúfosan megbukott, Németországba utazik „tanulmányútra”. Az ott tapasztaltak — az itthoni balsikerek fényében — minden jel szerint arra ösztönzik, hogy a dolgozó tömegek felé forduljon agitációjával: hazatérve kijelenti, hogy a fősúlyt a munkásságnak a

marxizmus „bilincseiből” való kiszabadítására, a „munkásság” beszervezésére kívánja fordítani. Ez az első eset Magyarországon, hogy egy „nemzeti szocialista” mozgalom kifejezetten az alsóbb néposztályok felé fordul. A különböző szélső fasiszta pártok és csoportok (elsősorban az ez időben feloszlatott Böszörmény-mozgalom) kispolgári, lumpenproletár „radikális” aktivistái Szálasihoz csatlakoznak; a pártnak — a katonatiszti-dzsentróid szárny mellett, sőt attól szinte függetlenül — csakhamar kialakul egy „radikális”, anarchista ízű, „proletár” (valójában kispolgári) szárnya, amely nemcsak nacionalista és antiszemita, hanem Magyarországon szokatlanul éles szociális demagógiával is dolgozik. Jellemző, hogy — legtöbbször illegálisan készített — röpiratait mint a „Szociálnacionálé Végrehajtó Bizottsága” írja alá. A két szárnyat, amely szinte alig tud egymásról, Szálasi személye fogja össze. A pártnak 1937 tavaszán történt betiltásakor néhány ezer tagja van.

A szélső-fasiszta mozgalmak, így Szálasi mozgalma is, kezdettől fogva szoros összekapcsolódnak a fasiszta Németország külpolitikai céljaival és hódító törekvéseivel. A fasiszta tömegmozgalom létrejötté szempontjából azonban igen fontos tény, hogy amikor a magyar társadalmat eléri a fasiszta Németország 1937—38-as nagy előretörésének, s általában a fasiszmus Európa-szerte bekövetkezett sikereinek a hulláma, — van egy olyan „nemzeti szocialista” mozgalom Magyarországon, amely keretét alkothatja egyfelől a katonatiszti-földesúri-újburzsoá szélsőjobboldal alsóbb rétegei, másfelől a reakciós kispolgárság tömörülésének. Ezért lehet — és lesz is —, legalább is 1939—40-ig, a Szálasi-féle mozgalom a fasiszta mozgalom fő vonzási központja. 1937—38-ban, különösen az „Anschluss” utáni hónapokban ide csatlakozik a különböző szalon-nemzeti szocialista frakciók többsége, s közelednek hozzá az egyéb szélsőjobboldali, turulista, fajvédő csoportok. A „nép”-ből elsősorban a különböző társadalmi osztályok „lumpen” elemei találják meg hozzá az utat; s hogy ezeknek a száma milyen jelentős, azt egy későbbi, 1941-es rendőrségi statisztika bizonyítja: a megvizsgált több ezer főnyi nyilas „aktivista” gárda több mint 28%-a büntetett előéletű volt, túlnyomórészt nem politikai cselekmények miatt. De gyorsan növekszik a mozgalom kispolgári bázisa is, mindenképp a budapesti és vidéki városok kispolgársága köréből. Először alakul ki Magyarországon olyan fasiszta mozgalom, amely nemcsak széles tömegekre gyakorol befolyást, hanem — és ez is erejét növeli — egyben nagyjából városi mozgalom is. „1938 a miénk” — hirdetik újságjaik, röpirataik és gyűlévész tüntető csoportjaik. S valóban: egy ideig a mozgalom vezetői is abban reménykednek, hogy a már szomszédos fasiszta Németország támogatásával hamarosan hatalomra kerülnek.

Az uralkodó osztályok felső körei megrettennek. Bethlen István megfogalmazza az uralkodó körök „alkotmányos”-ellenforradalmi csoportjainak politikai elgondolását: felhívja a polgári és szociáldemokrata ellenzékét, hogy tömörüljön a kormány és az uralkodó körök mögé a fasiszta tömegmozgalom ellen. De a fináncfőnök-nagybirtokos uralkodó körök ebben az időben a fasiszta tömegmozgalom terjedésének nem tudnak gátat vetni. Revíziós külpolitikai törekvéseik a fasiszta Németországhoz, egész népellenes — és most már háborúra készül — politikájuk, valamint személyi kapcsolataik ezer szállal a szélsőjobboldali katonatiszti-államhivatalnoki-földesúri-burzsoá rétegekhez fűzik őket. Ebben a helyzetben, amikor most már egy fasiszta kispolgári tömegnyomás is hajtja őket, — csak arra képesek, hogy saját kezükbe vegyék — és így igyekezzenek „lefékezni” — a szélsőjobboldal mind több

követelésének a végrehajtását; a „kifogni a szelet a nyilasok vitorláiból” jelszóval megfogalmazott politikát a fasiszta tömegmozgalom „radikális” szárnya elleni intézkedésekkel kombinálják. E politika „szociális” tartalma: további meggyorsított fasizálással a lehetőséghez mérten kielégíteni a katonatiszti-földesúri-újburzsoá rétegeket (és persze a fasiszta Németországot), s elválasztani őket a fasiszta tömegmozgalomtól, illetve annak támogatásától.

A katonatiszti-földesúri rétegeknek a felső uralkodó körökkel szorosabb kapcsolatban álló csoportjai maguk is viszolyogva fogadják a fasiszta tömegmozgalom előretörését. De csakhamar rájönnek, hogy ez — az ő „úri” beállítottságuknak túlságosan „piszkos” és zajos — mozgalom mindenekelőtt nekik kaparja ki a gesztenyét; amellet nem tudják: vajon német nyomásra nem kerül-e a fasiszta tömegpárt rövidesen hatalomra? Gömbös bukása után két miniszterelnök jön ebből a rétegből: Darányi, a szürke és középszerű, Imrédy, a becsvágyó és nagyképességű magyar államhivatalnok típusa; mindegyik azzal a megbizatással, hogy valamelyest visszafogja elődje túlságosan jobbra kanyarodott kül- és belpolitikáját. De a felső uralkodó körök mindkettőben csalódní kényszerülnek: mindketten csakhamar „túllépnek” megbizatásukon és egyre erőteljesebben a szélsőjobboldal felé fordulnak. Darányi az 1937 tavaszán ő általa betiltott, de más néven újra engedélyezett s közben megerősödött Szálasi-párttal való kiegyezésnek, a fasiszta tömegmozgalom legalizálásának, ezen keresztül „mérséklésének” az útját keresi; Imrédy pedig 1938 őszétől — magáévá téve a „nemzeti szocialista” pártok követeléseinek jó részét — a személyi diktatúra és egy „konzervatív” fasiszta tömegmozgalom megteremtését tervezi, amely a finánciókés és arisztokrata körök „lassú” fasizálási tempója ellen is irányulna, s egyben Szálasiék tömegeit egy mérsékeltebb fasiszta mozgalom keretébe vonná.

Az uralkodó osztályoknak ez a politikája az antifasiszta mozgalom kibontakozásának minden eszközzel való akadályozásával párosul. S bár a fasiszta mozgalom „radikális” szárnya ellen sorozatos intézkedéseket hoznak (Szálasi letartóztatása, meglehetősen szigorú ítéletek a mozgalom „illegális” vonala és fegyveres szervezkedései stb. ellen), részben nem képesek, részben nem is mernek gátat vetni terjedésének. S a mozgalom hatóereje tovább növekszik. 1938 végétől kezdve, a kispolgárságon és a félig proletár, félig kispolgári dolgozó rétegeken (vasutasok, postások, különböző kis nyugdíjas kategóriák stb.) túl mélyen behatol az ipari proletariátus soraiba is, mindenekelőtt a munkásság szocialista és szakszervezeti mozgalomtól távolálló rétegeibe: az állami üzemek munkásai, a kisipari munkások, a nagyüzemek napszámos-segédmunkássága, a felduzzadt létszámú és ugyancsak alig szervezett bányamunkások körébe. Helyenként — főleg vidéken — kikezdi az addig szociáldemokrata és szervezett munkásság táborát is.

A szélsőjobboldali fasiszta mozgalom tömegbefolyásának csúcspontját 1939-ben éri el. A nyilaskeresztes párt taglétszáma (pontosabban: azoknak a száma, akik a belépési ívet kitöltik) ekkor megközelíti a 300 000-et. A májusban megtartott, az ellenforradalom alatti első — és egyben utolsó — titkos választás a szélsőjobboldal nagy előretörését s a kigazdapárti és szociáldemokrata ellenzék még teljesebb felmorzsolódását hozza. A szélsőjobboldali pártok országosan 700 000 szavazatot (25%) kapnak, Budapesten, Pestkörnyéken és Pest megyében együttesen több szavazatot érnek el, mint a kormánypárt s közel 50 (köztük 31 nyilaskeresztes) képviselővel vonulnak be a parlamentbe. A szociáldemokrata párt Budapesten és Pestkörnyéken is jóval

kevesebb szavazatot kap, mint a nyilasok, az 1935-ös 11 mandátum helyett 5 mandátumot szerez; a kisgazdapárt az 1935-ös 26 képviselő helyett 14, a keresztény párt 14 helyett 4 képviselőhöz jut. Ezek az adatok azonban csak részben tükrözik a szélsőjobboldal térhódítását a középosztály, a kispolgárság és részben a munkásság elmaradott tömegei között. A kormánypárti programmal megválasztott képviselők összetétele méginkább jobbfelé tolódik; a fasiszta pártoknak még nagyobb lesz a parlamenti támogatója a kormánypárton belül. A nyilasok a 260 választási körzethől csak 60-ban állítanak fel jelölteket. A még erőteljesebben megszorított választójogi törvény a munkásosztály és a dolgozó parasztság legszegényebb rétegeit teljesen elüti a választójogtól; ez a választási rendszer kétségtelenül jelentősen csökkenti a demokratikus ellenzék és a szociáldemokrata párt, de pillanatnyilag még jobban a nyilaskeresztes párt eredményét. Mindezt számbavéve, a szélsőjobboldali, fasiszta tömegmozgalom ebben az időben valójában még szélesebb befolyású, mint ahogyan azt a választási adatok mutatják.

*

Mindezek után felmerül a kérdés: mi az oka annak, hogy ez a kétségtelenül széles befolyású fasiszta tömegmozgalom, amely a fasiszta Németország erejét is maga mögött tudja, nem kerül hatalomra Magyarországon? (Az 1944-es „hatalomátvétel” már egészen különleges külső és belső helyzetben történik; ekkor már a fasiszta pártok valójában nem képviselnek tényleges tömegmozgalmat.) Mi az oka a „mozgalom” 1939–40-ben meginduló, feltartóztatlan hanyatlásának?

Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy a fasiszta tömegmozgalom hanyatlása nem az Imrédy utáni kormányok erőteljesebb nyilasellenes tevékenységének az eredménye. Teleki Pál gróf kétségtelenül más típusú, sok szempontból más társadalmi bázisú politikus, mint elődei voltak: ő a felső uralkodó körök közvetlen képviselője, s kinevezése szorosan összefügg a finánctökécs—nagy birtokos rétegeknek Gömbös—Darányi—Imrédyvel kapcsolatos „csalódásai-val”. Kétségtelen az is, hogy nem utolsósorban a fasiszta tömegmozgalom által teremtett, 1938 végi, 1939 eleji belpolitikai feszültség levezetése a feladata. A szélső fasiszta irányzatok ellen azonban ő sem tesz lényegében többet és főleg alapjában mást, mint elődei, — a különbség annyi, hogy amit tesz ellenük, azt nagyobb meggyőződéssel teszi. (1939 elején feloszlatja a hungarista pártot, de nyilaskeresztes párt néven újra engedélyezi; 1939-ben komoly adminisztratív intézkedéseket hoz a „radikális” nyilas aktivisták ellen, — ezt azonban elődei is megtették.) Bemutatkozó beszéde mélyen bevilágít politikai koncepciójába; kijelenti, hogy valamikor ő alkotta meg a „numerus clausus”, de ugyanakkor leszerelte a britanniás különítményeket is. Egy mélységesen ellenforradalmi, revizionista és „úri” antiszemita platform alapján természetesen nem lehet eredményes harcot folytatni a fasiszta tömegmozgalom ellen, különösen nem a 30-as évek második felében. De 1940 nyarától Teleki még tovább megy, s amit elődei „meggyőződésből”, azt ő most a körülmények hatására teszi meg: a fasiszta Németország nyugat-európai győzelmeinek hatására és a második bécsi döntés ellenszolgálatáért ő maga is jobboldali „fordulatot” hajt végre, ami nemzetközi téren a fasiszta hatalmakkal való szövetség megerősítésében, belpolitikailag pedig Szálasi szabadonbocsátásában, az ún. 3400-as (a köztisztviselőknek a szélsőjobboldali pártokba való belépését tiltó) rendelet hatályon kívül helyezésében, a nyilasok felé szóló amnesztiában, a Volksbund

tevékenységének nagyfokú megkönnyítésében stb. jut kifejezésre. Hogy ez a jobboldali fordulat belpolitikailag sem veszélytelen, azt az 1940 őszi lejárásodott események bizonyítják: a „mérsékelt” Pálffy—Matolcsy féle nemzeti szocialista párt beolvad Szálasi pártjába, amely így az egyetlen „ellenzéki” fasiszta párttá válik; a fasiszta tömegmozgalom fellendül, amit többek között az októberi, nyilasok által kisajátított és „vezetett” nagy bányászstrájk és bérmozgalom is tükröz. S hogy ez a fellendülés nem hosszú életű, az egyáltalán nem Teleki „erélyén” múlik.

De a fasiszta tömegmozgalom 1939—40-ben meginduló hanyatlását közvetlenül nem is a baloldali, antifasiszta erők harca és térnyerése okozza; ezek az erők 1941—42 fordulója előtt nem tesznek szert olyan befolyásra, hogy a szélsőjobboldali, fasiszta mozgalmat számottevően ellensúlyozni tudják.

A hanyatlás igen sok belső és külső tényező együttes eredménye. Rövid vázlatunkban most is csak a leglényegesebb — és főleg a fasiszta tömegmozgalom bázisának alakulásával összefüggő — tényezők jelzésére szorítkozhatunk.

Egy fasiszta tömegpárt hatalomra kerülése — tudjuk — nem egyszerű kormánycsere. Többek között azt jelenti, hogy a felső uralkodó köröknek ki kell adniuk a saját kezükből s a fasiszta mozgalom vezetőire kell bízniuk az államhatalom közvetlen vezetését. Ezért az uralkodó osztályok, illetve azok egy tekintélyes csoportja csak végső, számára válságos esetben folyamodik ehhez az úthoz s „egyezik” ki a fasiszta vezérkarral, miután meggyőződött arról, hogy a fasiszta vezető gárda kész érvényesíteni az ő érdekeit, s ha egy igazi, baloldali népmozgalom ellen „hagyományos” eszközei már eredményre nem vezetnek. Ezt az egyezséget éles harcok tarkítják az uralkodó körök és a fasiszta tömegmozgalom, valamint magának a fasiszta mozgalomnak „megalkuvó” és „radikális” szárnya között is, míg végül az uralkodó osztályok (illetve azok egyes csoportjai) a fasiszta pártot (annak „megalkuvó” szárnyát) hatalomra segítik. De az „egyezség” nem jön létre minden esetben, csak meghatározott külső és belső viszonyok, így mindenekelőtt a fennálló társadalmi rend mélyreható válsága feltételei között. Ezek a feltételek Magyarországon a 30-as évek végén és a 40-es évek elején nem voltak meg.

Fentebb már rámutattunk a magyar finánc- és nagybirtokos rétegek, a dzsentriföldesúri csoportok és a kispolgárság reakciós mozgalma közötti kapcsolatra, valamint a munkásmozgalom állapotára. A fasiszta tömegmozgalom nagy fellendülése emellett olyan időben következik be, amikor a magyar gazdasági élet az 1929—33-as válságból már kilábolt, sőt a gazdasági fellendülés jelei mutatkoznak. Nincs komoly erejű baloldali népmozgalom, amely ellen a fasiszta tömegmozgalmat — mint utolsó ütőkártyát — harcba kellene vetni. Ilyen viszonyok között a 20-as években meghonosított uralmi formák, mégjobban kiegészítve — a saját maguk és nem egy fasiszta tömegpárt által gyakorolt — fasiszta módszerekkel, elegendőnek látszanak az uralkodó körök számára egy igazi népmozgalom elfojtására, illetve kibontakozásának megakadályozására.

Itt van továbbá az uralkodó osztályok „zsidó” finánc- és nagytőkés csoportja, amelyet a fasiszta mozgalom le akar váltani s helyére új személyi összetételű csoportot ültetni. Ez a réteg a 30-as években sok pozícióját kénytelen feladni, politikai érdekeinek képviseletét méginkább a horthysta-arisztokrata körökre bízva, — ennek ellenére számottevő erővel harcol az ellen, hogy — miután a zsidó közép- és kisburzsoázia, valamint az értelmiség tekin-

télyes részét a fasiszta demagógia oltárán már feláldozták — saját feláldozását elkerülje.

Végül: a fasiszta tömegmozgalom Magyarországon nemcsak a belső osztályharc kérdése, hanem egyben a fasiszta Németország hódító törekvéseinek eszköze is. Uralomra kerülése a finánciókés-nagybirtokos körök számára egyet jelentene az egyre korlátozottabb, de mégis csak fennálló állami önállóság, saját külön nagytőkés-nagybirtokos érdekeik feladásával.

Mindezek a tényezők megakadályozzák Magyarországon, hogy a gazdasági és politikai hatalom fő őrhelyeit kezükben tartó uralkodó körök megegyezésre jussanak a fasiszta tömegmozgalom vezetőivel.

Lényeges változások mennek végbe a katonatiszti-földesúri-újburzsoá rétegek helyzetében és magatartásában is. A finánciókés-nagybirtokos körök azzal, hogy az ország szekerét egyre inkább a fasiszta Németországhoz kötik s egyre messzebbre mennek a belső fasizálás útján, — e rétegek jelentős részének követeléseit kielégítik. A zsidótörvények végrehajtásával meginduló és még a kispolgárság egy részére is kiterjedő „őrségváltás”, a területi visszacsatolásokkal megnyíló új „elhelyezkedési” lehetőségek, a hadseregfejlesztési program, majd a háborúba való bekapcsolódás a fasiszta Németország oldalán stb. — mind a katonatiszti, államhivatalnoki, újburzsoá rétegek „megbékülése” irányában hatnak; a földbirtokos osztály pedig megnyugvó haszonélvezője lesz a kibontakozó hadi-mezőgazdasági konjunktúrájának. Mindennek következtében mérséklődik az „úri” szélsőjobboldal „ellenzékiése”. S bár a belső fasizálás fő vámszedői a katonatiszti-bürokrata-újburzsoá rétegek felsőbb csoportjai, a helyzet ilyen alakulása kihat a „úri” szélsőjobboldal alsó, a fasiszta tömegpárttal kapcsolatban álló elemeire is: ezek a gyakorlatban tapasztalják, hogy a kínálkozó gazdasági-politikai lehetőségek kihasználásához nélkülözhetetlenek a megfélemlítő „felső” kapcsolatok.

Ehhez járulnak azok a tapasztalatok, amelyeket ez a réteg a fasiszta tömegpártban vagy a pártról szerez. A reakciós kispolgárságnak s a kispolgárság alatt elhelyezkedő tömegeknek a pártba való áramlása gyorsan kielezi az ellentéteket és a bizalmatlanságot az „úri” vezető réteg és a „radikálisok” között; annál is inkább, mert az „úri” szélsőjobboldal egyre kevésbé érzi a reakciós tömegmozgalomra való támaszkodás szükségességét. Szálasi, maga alkotta „hungarizmusának” ez a félművelt, paranoiás fanatikusa, aki amellet a legminimálisabb politikai érzékkel és szervezőképességgel sem rendelkezik, az „eszme” való pusztá hivatkozással egyre kevésbé képes biztosítani a mozgalom egységét. Az „eszme” volt úri „megszállottai” között egyre több lesz a „reálpolitikus”; egyre nagyobb azoknak a száma, akik elfordulnak a fasiszta tömegmozgalomtól.

A felső uralkodó körök valamint a dzsentri-katonatiszti stb. szélsőjobboldal orientációját alapvetően befolyásolják végül a külső feltételek, a fasiszta Németország magatartása. Hogy a szélsőjobboldali mozgalmak összefonódtak a fasiszta Németország terveivel, hogy sikereiket döntő mértékben Németország sikereinek, közvetlen és közvetett segítségével köszönhették, — nem szorul különösebb elemzésre. A magyarországi fasiszta mozgalmak fellendülése is szorosan összefüggött a fasiszta Németország előretörésének különböző szakaszaival: elég, ha itt az Anschluss utáni időszakra, vagy az 1940 őszi, már említett újabb fellendülésre utalunk; ez utóbbi esetben nemcsak a német észak- és nyugat-európai sikerek általános hatásáról volt szó, hanem arról is, hogy ebben az időben fordult Németország erőteljesen Délkelet-Európa felé,

hogy messzebbmenő terveihez a maga számára megfelelően „rendezze” ez országokkal való kapcsolatát.

Ami Németországnak a magyar fasiszta irányzatokhoz való viszonyát illeti, csakhamar kiderül, hogy a német vezető körök egyáltalán nem tervezik a nyilas tömegmozgalom hatalomra juttatását. A német politikának a háború kirobantása előtt, s méginkább azután, a fő célja Magyarországgal: olyan rendszert biztosítani, amely a lehető legzavarmentesebben elégíti ki a német gazdasági, politikai és katonai követeléseket. Ennek — mint ahogy tapasztalataink bizonyítják — legcélravezetőbb eszköze: a horthysta uralkodó körökre való támaszkodás, még akkor is, ha a fináncnökés-nagybirtokos rétegek „hintapolitikáját” folytonos külső és belső nyomással kell ellensúlyozni. Az adott körülmények között a nyilas párt hatalomra segítése — amely egyébként is csak katonai beavatkozásukkal volna elérhető — nem áll érdekükben: egy ilyen „rendszerváltozás” tartós belső zűrzavarhoz vezetne, „végzetesen” megrontaná a magyar felső uralkodó körök és Németország viszonyát, megkönnyítené egy széleskörű nemzeti ellenállás kibontakozását, súlyos nehézségeket okozna Magyarország gazdasági kiaknázásában, s beláthatatlan következményei volnának a többi délkelet-európai ország „konzervatív” uralkodó osztályainak magatartására is. Ezt az álláspontot mindenben alátámasztják a délkelet-európai országok fasiszta mozgalmával szerzett tapasztalataink, mindenekelőtt a román „Vasgárda” és a felső uralkodó körök küzdelme, amely éppen 1940 őszén a német fasiszták számára igen kellemetlen fordulatot vesz, s hónapokon át súlyos belső zavargásokra vezet Romániában. Mindennek a fényében a német vezető körök — régen elfeledve már saját uralomra jutásuk profán (vagyis igazi) történetét —, egyébként teljes joggal, túlságosan szedett-vedett, kormányzásra alkalmatlan elemeknek tekintik a nyilas vezető réteget. Szükségük van a nyilas mozgalomra, minden eszközzel támogatják is, de nem azért, hogy uralomra segítsék, hanem hogy a felső uralkodó köröket vele sakkban tartsák s esetleg — mint utolsó bázist és ütőkártyát — egy váratlan helyzetre tartogassák.

A német vezető körök — a nyilas pártnak, mint az „alulról” való nyomás eszközének támogatása mellett — mindenekelőtt a katonatiszti-földesúri-újburzsoá rétegeknek „komolyabb”, a fasiszta tömegmozgalmon kívül álló, vagy attól elforduló csoportjait kívánják kormányra juttatni. Ezek az elemek „kormányképesebbek”, mint a nyilasok, ellentétek a fináncnökés-nagybirtokos körökkel áthidalhatóbbak. S ami a döntő: ezek a rétegek tudják, hogy egy esetleges nyugati győzelem, egy úgy-ahogy „demokratizált” Horthy-rendszerrel, újabb visszaszorulásukat eredményezné; egy szovjet–nyugati koalíció győzelmé, egy háborúban vesztes, valóban demokratizálódó Magyarországgal pedig egyenesen létalapjuktól fosztaná meg őket. Ezért nem áll érdekükben semmiféle „hintapolitika”, kormányra kerülésük biztosítaná a német érdekek fenntartás nélküli kiszolgáltatását.

Együttesen ezek a belső és külső tényezők okozzák az „úri” szélsőjobboldal alsóbb rétegeinek a nyilas tömegmozgalomból való „kiábrándulását”. Ez az oka a nyilas vezetők tömeges „árulásának”, a konjunktúra-lovagok „hitehagyásának”. Ez magyarázza a „mérésékelt” szalon-fasiszta irányzat újbóli kiválását a nyilaskeresztes pártból; s ez a külpolitikai és társadalmi háttere 1940 őszén az Imrédy-féle „Magyar Megújulás Pártja” megalakulásának, amely az „úri” szélsőjobboldal — kispolgári fasiszta mozgalmától távol álló, vagy attól elkülönült rétegeinek — „mérésékelt” önálló fasiszta mozgalmaként jelentkezik.

Bár nem ilyen látványosan, s valamivel lassabban és vontatottabban, de megindul a fasiszta tömegmozgalom alsó bázisának a bomlása is. A fasiszta párt sohasem volt, s összetételénél fogva nem is lehetett komolyan szervezett politikai erő: a legkevésbé volt az tömegbefolyásának 1938–39-es „fénykorában”. Jellemző, hogy amikor 1938 őszén meg akarják rendezni az akkor még több vezetőjük által komolyan tervezett „hatalomátvétel” főpróbáját, a meghirdetett „mozgósítás” csúfos kudarcba fullad. A párt meglehetősen széles reakciós tömeghangulat tükrözője, de — katonatiszti és „úri” konjunktúralovag vezető gárdájával, s lumpen- és a társadalom legelmaradottabb rétegeiből álló alsó tömegeivel — szervezetileg önmagában igazi erőt nem képvisel. Saját gyengeségüknek a felismerése, párhuzamosan azzal, hogy fokozatosan rájönnek: a fasiszta Németország egy „radikális” fasiszta mozgalmat nem segít hatalomra, s a felső uralkodó körök nem fogadnak el, — arra vezet, hogy a Szálasi letartóztatása után előtérbe lépő vezető gárda nagy erővel igyekszik visszaszorítani a „radikális” törekvéseket. A párt tevékenysége — a tömegmozgósítás helyett és részben az ellen — egyre inkább a parlamenti politizálásra és a parlamenti demagógiára korlátozódik. A „hatalomátvétel” kitűzött időpontját folytonosan megújítják, az új időpontban mindig kevesebben hisznek, mint az előzőben. A párt „radikális” rétegei passzivitásra kényszerülnek és növekvő számban ábrándulnak ki az „eszméből”. A mozgalom „forradalmi szellemének” háttérbe szorulásán nem változtat Szálasi 1940 szeptemberi kiszabadulása sem, jelenléte inkább a párt belső ellentéteinek kiéleződéséhez vezet. Az „úri” vezető rétegnek a párttól való elfordulása pedig újabb „konzervatív” kispolgári elemek kiábrándulását eredményezi.

Ez az egész folyamat a hadikonjunktúra által teremtett átmeneti gazdasági fellendülés talaján indul meg. A kispolgárság, sőt a munkásosztály helyzete is javul; a növekvő hadiipar s a mezőgazdasági konjunktúra felszívja a falusi munkanélküliek tetemes részét, s átmenetileg enyhíti a dolgozó parasztság egyéb rétegeinek a gazdasági nehézségeit. De a nyilasoknak nemcsak szociális demagógiája hagy alább és veszít hatásosságából, hanem sovíniszta demagógiája is: a területi visszacsatolások Horthyék kispolgári bázisának erősödését eredményezik; a német vezető körök pedig nem hagynak kétséget aziránt, hogy a bécsi döntésekkel lezárult a „területgyarapítás” korszaka.

A nyilas tömegmozgalom alsó bázisának bomlását még jobban meggyorsítja a Szovjetunió elleni háború megindulása s Magyarország bekapcsolódása a háborúba. Ahogy az 1939 augusztusában megkötött szovjet—német megnemtámadási szerződés hatása átmenetileg — s éppen a dolgozók alsó rétegeiben — a nyilasok malmára is hajtotta a vizet azzal, hogy tápot adott a „nemzeti szocialista” Németország iránti illúzióknak, — úgy a Szovjetunió elleni támadás ellenkező irányú hatást vált ki. Az egyre népszerűtlenebb háború időszakában a fasiszták tevékenysége — az egyedül megmaradt és most már minden szociális demagógiától elválasztott antiszemita és anti-kommunista uszítás mellett — csak arra irányulhat, hogy a dolgozókat a háborúban való „kitartásra”, a háborús „fegyelembé” való beilleszkedésre szorítsa; most már a hungarista „paradicsom” ígérését is kitolják a háború — egyre távolabbi ködökbe vesző — „győzelmes befejezése” utáni időszakra. Pedig Szálasi és megmaradt vezető csoportja nagy erőfeszítéseket tesznek a „mozgalom” tömegeinek megtartására: minél inkább nyilvánvalóvá válik, hogy a horthysta uralkodó körök hallani sem akarnak a velük való megegyezésről, hogy Németország nem szándékozik uralomra segíteni, s „úri” híveik is cserben

hagyják őket, — annál inkább hangoztatják „népi”, sőt „munkás” jellegüket. Érzik, hogy — erősen lecsökkent — „értékük” csak addig áll fenn, amíg bizonyos tömegekre van befolyásuk. De ezek a hivatkozások az új viszonyok között tömegeik jó részének elfordulását természetesen nem képesek megállítani.

Végül, de nem utolsósorban: 1941—42 fordulóján kibontakozik a szocialista és demokratikus erők antifasiszta, függetlenségi mozgalma. S bár az uralkodó osztályok a mozgalom 1942 tavaszi nagy fellendülését eltíporják, — a megváltozott nemzetközi és belső viszonyok között a baloldali, demokratikus tábor — benne a kommunisták — politikai súlya és vonzóereje feltartóztat-hatatlanul növekszik.

A világháború fordulata, a fasiszta Németország és a magyar hadsereg vereségei azután betetőzik a fasiszta mozgalom hanyatlását és bomlását. Látni kell azonban, hogy a félrevezetett, 1938—40 között a nyilasokhoz csapódott elmaradott proletár rétegek és reakciós kispolgárok elfordulása a fasiszta mozgalomtól nem úgy megy végbe, hogy tömegeik zöme valamilyen többé-kevésbé határozott baloldali, antifasiszta fordulatot vesz. A fasiszta mozgalomból nagyjából kiábrándulva, de túlnyomórészt passzívan, a fasiszta ideológiai befolyásoktól, vagy azok egy részétől fertőzötten érkeznek el a német megszállás és a felszabadulás időszakához.

1944 októberében, amikorra utolsó horthysta tartalékait is kimerítette, a fasiszta Németország végül is arra kényszerül, hogy szuronyai segítségével a Szálasi-pártot juttassa uralomra. A nyilas pártot újra támogatják a magyar szélsőjobboldal — valójában immár mindent elveszített s így semmit sem veszíthető — csoportjai, elsősorban a hadsereg tisztikarának zöme. De a nyilas mozgalom akkor már lényegében nem képvisel tömegmozgalmat, még fasiszta értelemben sem: rémuralma a bűnöző és lumpen elemekre, s a reakciós kispolgárság és az „úri” szélsőjobboldal legtorzabb elemeire támaszkodik, — bár még mindig ki tudja használni széles tömegek reakciós fertőzöttségét és passzivitását.

A rajta végrehajtott ítélet egyben végső ítélet az egész ellenforradalmi rendszer felett, amelyből vétetett.

М. ЛАЦКО

ДАННЫЕ ОТНОСИТЕЛЬНО ОБЩЕСТВЕННОГО БАЗИСА КРАЙНЕ ПРАВЫХ ДВИЖЕНИЙ В ВЕНГРИИ В 1930-ЫХ ГОДАХ

Резюме

Венгерская фашистская массовая партия создавалась в результате политического союза двух общественных групп. Одна из этих групп состояла из представителей офицерства, бюрократов, помещиков и новой буржуазии, которые ожидали роста своего экономического и политического господства от победы крайней правой политики и считали германский фашизм не только самой современной формой реакции, но и опорой своих собственных стремлений. Эта группа в поражении Дюлы Гембеша видела отказ от крайней правой политики и поэтому она перешла в оппозицию против «консервативной» формы правления финансового капитала и аристократии. Вторым фактором фашистской массовой партии была активизация широких слоев городской мелкой буржуазии, придерживавшихся реакционной политики.

В 1937—38 годах, когда волны международного фашизма докатились до Венгрии, когда был осуществлен захват Австрии, движение Салаши стало сосредоточием низших слоев «барской» правой буржуазии, городской мелкой буржуазии, полупролетариата и отсталых масс рабочего класса. Массовое фашистское движение добилось наивысшей

точки своего влияния в первой половине 1939 года, как это показали результаты выборов в мае этого года.

Это влиятельное в свое время фашистское массовое движение, однако, не захватило власти в Венгрии. Круги финансового капитала и аристократии в области внутренней политики не были в таком тяжелом положении, чтобы пойти на соглашение с фашистским движением, этому помешало и то, что представители скрещенных стрел были и орудием немецкой экспансии и поэтому их приход к власти привел бы к полной ликвидации государственной самостоятельности. Венгерские господствующие круги вместо того, чтобы опираться на массовое фашистское движение, взяли в свои руки инициативу обслуживания интересов фашистской Германии. Немецкие господствующие круги всеми силами поддерживали движение скрещенных стрел, потому что видели в них средство, с помощью которого могли бы оказать давление на хортистские круги, но сами не хотели, чтобы это движение пришло к власти в Венгрии. Фашистская Германия могла проводить свою политику, опираясь и на хортистские круги, даже в том случае, если приходилось противодействовать их колебаниям беспрерывным внутренним и внешним давлением.

Массовое движение скрещенных стрел со второй половины 1939-го года пришло в упадок. Большинство правых элементов, офицеров и помещиков, отвернулось от этого движения и создало свое «отдельное» умеренное фашистское движение («движение венгерской жизни» Имреди), мелкобуржуазные и пролетарские слои тоже разочаровались и постепенно отошли от этого движения. Однако, это разочарование не нашло выражения в левой ориентации этих масс, широкие мелкобуржуазные и трудящиеся слои разочаровались в движении скрещенных стрел, но они под сильным влиянием правой политики с полной пассивностью пришли к периоду немецкой оккупации, и а в дальнейшем к освобождению Венгрии.

M. LACKÓ

CONTRIBUTIONS RELATIVES A L'ARRIÈRE-PLAN SOCIAL DES MOUVEMENTS DE L'EXTRÊME DROITE EN HONGRIE AU COURS DES ANNÉES 1930

Résumé

La formation du parti de masse fasciste était due en Hongrie aux rapports politiques existant entre deux couches sociales. L'une se recrutait parmi les groupes composés d'officiers, de bureaucrates, de propriétaires fonciers et de néo-bourgeois qui espéraient accroître leur influence et s'assurer l'expansion économique et politique à l'aide de la prédominance qu'accusait la politique d'extrême droite, groupes qui considéraient le fascisme d'Allemagne non seulement comme la forme la plus moderne de la réaction mais aussi comme un phénomène servant de base solide à leurs aspirations. Ces groupes estimaient l'échec de Gyula Gömbös comme une perte du terrain de la politique d'extrême droite et passaient de plus en plus à l'opposition vis-à-vis des milieux dominants monopolistes-aristocrates, et des formes de gouvernement «conservatrices» de ces mêmes milieux. Un autre facteur principal de ce parti de masse fasciste s'avéra l'activité politique de caractère réactionnaire déployée par les larges masses de la petite bourgeoisie urbaine.

Lorsqu'en 1937—38 la Hongrie se vit atteinte par le flot du fascisme développé à l'échelle international et assista à l'exécution de l'Anschluss, le mouvement de Szálasi s'affirma le réservoir des couches inférieures de la gentry adhérente de l'extrême droite, tout aussi bien que celui de la petite bourgeoisie des villes, des semi-prolétaires, voire des masses arriérées de la classe ouvrière aussi. Le mouvement de masse fasciste arriva à son apogée dans la première moitié de 1939, fait prouvé par les résultats obtenus lors des élections déroulées en mai de cette même année.

Cependant ce mouvement de masse fasciste disposant alors d'une influence accentuée, ne parvint pas au pouvoir en Hongrie: les milieux monopolistes-aristocrates ne se virent pas contraints sur le plan de la politique intérieure à se mettre d'accord avec le mouvement fasciste; et cela d'autant moins car les croix-fléchées s'avéraient les instruments des aspirations de conquête témoignées par l'Allemagne et en conséquence leur accession au pouvoir aurait abouti à l'abandon de toute indépendance nationale. Au lieu de s'appuyer sur le parti de masse fasciste, les milieux dominants hongrois se mirent, directement au service de l'Allemagne, prête également à exécuter les exigences de l'extrême droite. Finalement: encore que les milieux dirigeants allemands appuyassent par tous les moyens les croix-fléchées — instruments de pression à exercer sur les cercles horthystes — ils

n'entendaient point les aider à accéder au pouvoir. Quant à leurs exigences économiques et politiques ils les pouvaient mieux faire valoir ayant recours au soutien des milieux horthystes bien que les hésitations de ces derniers devaient être contrebalancées par des pressions continues tant sur le plan de la politique intérieure que dans le domaine de la politique extérieure.

A partir de la deuxième moitié de 1939 le mouvement de masse fasciste se trouvait sur la voie de désagrégation. Non seulement le gros de l'extrême droite composée d'officiers et de propriétaires fonciers s'en détourna et créa son «propre» mouvement d'aspect modérément fasciste (Mouvement de la Vie Hongroise dirigé par Béla Imrédy), mais les couches arriérées et trompées petites-bourgeoises et prolétariennes se trouvaient, elles aussi, déçues à son égard. Cette circonstance ne se traduisit pourtant pas dans un tournant à gauche à exécuter par ces mêmes masses; bien que désillusionnées à l'égard du mouvement organisé par les croix-fléchées, c'est toujours en subissant un effet droitiste prononcé ou témoignant d'une passivité que les larges masses petites-bourgeoises et travailleuses se virent arrivées au seuil de l'occupation allemande et finalement au seuil de la libération.